

Ж. М. Рзықбаев, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты, полиция майоры
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.)

Кәмелетке толмағандардың мүліктік қылмыстылығының себептері мен шарттары

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандардың мүліктік қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алудың құқықтық сипатының ұғымы қолданыстағы қылмыстық заңнама бойынша қарастырылады.

Түйін сөздер: кәмелетке толмағандардың мүліктік қылмыстары, қылмыстық құқық бұзушылық, балалардың құқықтары, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары, алдын алу, ескерту.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2016 жылғы 6 қаңтардағы «Ұлт жоспары — қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласының бір тарауында құқықтық тәртіп және заңдылық қаралды. Онда Мемлекет басшысы «Екінші реформаның мәні тәуелсіз сот төрелігі мен Қазақстанның бүкіл құқық қорғау жүйесінің тек қана азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, заңдарды қатаң орындауға және құқық тәртібін нығайтуға бағытталуы тиістігінде», — деп құқық қорғау жүйесіне баса назар аударады [i].

Кәмелетке толмағандардың мүліктік қылмыстылығы қоғамның барлық саласына енген. Бұл қылмыстар жылдан-жылға қатігезденіп барады, құқықтық тәртіп жүйесі оларды бақылауға дәрменсіз.

Қылмыстың алдын алудың құрылымдары мен жалпы ұғымының анықтамасы оның түрлерін жіктеумен тығыз байланысты. Құқықтық, соның ішінде арнаулы криминологиялық әдебиеттерде мұндай жіктеулердің жолдары аз көрсетілмеген, сөйтседе көзқарастардың бірыңғайлығына әлі де болса алыс екендігі байқалады. Құқықтық ғылымда алдын алу түрлерін арнайы-криминологиялық зерттеу кең қолдау тапқаны белгілі. Бірақ мұның өзі осы мәселеге басқадай көзқарастың жоқтығын білмеуі тиіс. Ол өз кезегінде криминология пәніндегі берілген анықтамамен байланысады [ii].

Бұл жөнінде В. Ф. Зудиннің «Социальная профилактика преступлений (криминологические и криминалистические проблемы)» [iii] монографиясы айтарлықтай. Автор қоғамға жат құбылысты алдын алу мәселесі өз алдына дербес доктрина құрып, ауқымды көлемде көтерілуі тиіс. Бұл жерде қоғамға жат құбылыстарды әлеуметтік алдын алу теориясы мен практикасы төмендегі үш бағытта болуы мүмкін және тиіс:

1) соғысқа қарсы, экологияны құртуға бағытталған қоғамға жат құбылыстарға қарсы ауқымды көлемде алдын алу жөнінде ілім қалыптастыру;

2) белгілі бір формация жағдайындағы қоғамға жат құбылыстарға қарсы әлеуметтік алдын алудың жалпы теориясын қалыптастыру;

3) ғылыми білімнің әртүрлі саласын және алдын алу шарттарын қоғамға жат құбылыстардың әлеуметтік алдын алу мәселелерімен теңдестіру (мемлекеттік-құқықтық, адамгершілік, мәдени және басқа да бағытта).

Шындығында әлеуметтік алдын алудың көп ауқымды доктринасын құру идеясы әсіресе, соғыс пен бейбітшілік, қоршаған ортаны қорғау мәселесі көтеріліп отырғанда көңіл аударарлық. Қалай дегенменде бұл туралы мәселені кеңестік криминологиядан кездестіруге болады. Мәселен, осыдан жиырма жылдан аса уақыт бұрын қоғамдағы барлық қоғамға жат құбылыстардың пайда болуын ескерту жөніндегі дербес ғылым ашу ұсыныстары айтылған болатын. 1980 жылы Г. А. Аванесов өзінің «Криминология және әлеуметтік алдын алу» деген кітабында теріс құбылыстар туралы жалпы ілімді ғылымның қалай нақтылауы жөнінде әлеуметтік алдын алуды негіздеу тұжырымдамасы мен оны игерудің теориялық негіздерін ұсынды. Ол әлеуметтік алдын алуды моральдық, құқықтық,

криминологиялық, арнаулы түрлерімен жіктеді [iv]. Оның төмендегі үш түрі қашаннан мәлім болып келе жатқаны белгілі:

1) күні бұрын алдын алу — негізінен қоғамдағы құқыққа сай келмейтін әлеуметтік нормаларға қайшы келетін қылықтарға, моральға қарсы күрес әрекеті ретінде көрінетін болғандықтан оған тәрбиелік күш-қуат тән;

2) тура алдын алу — қылмыс тудыратын себептер мен шарттарды білу және оларды жоюмен көрінеді;

3) қайталанудың алдын алу — қайталанып жасалатын қылмыстың себептері мен шарттарын білу және оларды жоюмен көрінеді.

Қазіргі кезде объективті сипаттары бойынша алдын алудың екі түрі жол тапқан:

1. Жалпы алдын алу — құқық бұзушылықпен күрес жүргізетін мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың қылмыстылықтың себептерін; қылмыстылықтың болуы мен қылмыс жасауға итермелейтін шарттарын; сондай-ақ қылмыстылық нәтижеге жетуді жеңілдететін мән-жайларды білу, зерттеу және жою жолындағы мақсатты қызметімен көрінетін. v Мазмұны бойынша оны былайша көрсетуге болады:

а) экономикалық шаралар (тіркеу-есеп жүргізу, сақтау, сақталуын бақылауды жақсарту, жоғалтуды азайту, шығынның орнын толтыру және басқа);

б) демографиялық шаралар (көші-қон тәртібін бақылау, әлеуметтік байланыстары нашар адамдардың шоғырлануына жол бермеу);

в) саяси шаралар (қылмыстылықпен күресте жұртшылықтың белсенділігін арттыру). Олар тәрбиелік, мәдени-тәрбие жұмыстарымен және құқықтық оқыту жолымен жүзеге асырылатын идеологиялық шаралармен тығыз байланыста.

г) ұйымдастыру шаралары (қызметті, басқаруды, ресурстық, ғылыми, ақпараттық-әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдірумен байланысты);

д) техникалық шаралар (күзеттік, дабылдық және сол сияқты қондырғыларды орнату мен игеру қосылады);

е) құқықтық шаралар (қару-жарақтарды сақтауға, спирттік ішімдіктерді сатуға байланысты және сол сияқты басқа да шектеу сипатындағы нормаларды белгілеу).

2. Жеке алдын алу — бұл қоғамға жат пиғылы мен бағыты бар нақты бір адамға қатысты қолданылатын көндіру мен мәжбүрлеу шараларының жиынтығы, сондай-ақ өздерінің мінез-құлқымен қылмыс жасауға бейімі бар адамдарды әшкерелеу және оларға қылмыс жасауының себептері мен шарттарын жою немесе бейтараптандыру мақсатында тәрбиелеу, көмек көрсету, бақылау жүргізу арқылы ескертулік әсер ететін мемлекеттік органдар мен қоғамның қызметі. Мұндай қызмет пен шараларға мыналар жатады:

а) сенім (фактілерді, нақты дәлелдерді, беделді, қоғамдық пікірді және басқаларды пайдалану);

б) өзін-өзі тәрбиелеу;

в) мәжбүрлеу: тәрбиелік және медициналық сипаттағы шаралар; әкімшілік-құқықтық әсер ету; тәртіптік жауапкершілік; материалдық жауапкершілік; қылмыстық жауаптылық; қоғамдық бетіне басу мен айыптау;

г) психологиялық, материалдық және басқа да әлеуметтік бейімделуге көмек көрсету;

д) шағын ортадағы криминогендік факторларды бейтараптандыру.

Алайда, біздің ойымызша, осындай жіктеудің аса бір қажетті буыны — арнаулы және топтық алдын алу көрсетілмеген. Бірыңғай, біртекті белгілер қатарының болуына және оларды өзара ішкі байланыстарына орай, қайсыбір құбылыстарды олардың ішкі байланыстары мен заңдылықтарын біріктіру мақсатында оларда арнаулы яғни ерекше топтарға бөлуге болады және бөлу керек те. Осындай жалпы қасиеттерімен біріккен біртекті топтарға қол жеткізгеннен кейін, оларды келесі талдау мен өзара салыстыруда олардың қатарындағы өзара ерекшеліктерді де байқауға болады. Қылмыстың алдын алуға сәйкес, қоғамның кез келген мүшесі тарапынан қылмысты ескертуге бағытталған қызмет «жалпы алдын алу» деп аталатын болса, арнаулы (топтық) алдын алу — бұл өздеріне тән арнайы белгілері немесе қасиеттері бар белгілі бір жекелеген адамдарға бағытталған

қылмыстың алдын алу әрекеті. Алдын алуды арнаулы (топтық) деп бөлу өмір қажеттігінен туындап отырған жәйт (мәселен, кәмелетке толмағандар, сотталғандар, жазасын өтеп шыққандар арасындағы қылмыстың алдын алу). Нақты өмірге мұндай қызмет өзіне тек жай ғана жол тауып отырған жоқ, ол тіпті айтарлықтай нәтижесін де беріп отыр. Осыған байланысты оның небір аса пайдалы жолдарын одан әрі іздестіруге міндеттіміз. Баса айту керек мұндай жолдар мен амалдар арнаулы (топтық) ескертуді ескере отырып жүргізілуі тиіс.

Алдын алу адам мен қоғамның өзара қарым-қатынас арнайы түрде жөнге сала отырып адамның тікелей өзіне, сондай-ақ қоғамға да елеулі түрде игі әсірін тигізері сөзсіз. Қорытындысында алдын алумен ғана құқық бұзушылардың бойында қоғамға жағымды мінез-құлық пайда болады. Міне, жоғары да айтылған осындай қызметтердің нәтижесінде алдын алу сақтандыру мен қорғаушылық қасиеттеріне ие болады. Осы орайдан келіп алдын алудың ерекше әлеуметтік құндылығын баса айтуымыз керек. Өйткені ол ең бастысы жеке және қоғамдық мүдделерді қорғау үшін қажет. Құқық бұзушылықты алдын алудың реттеушілік және қорғаушылық рөлін айта отырып, оның маңызы, қызметі мен алуан түрлілігін айтпай кетуге болмайды. Олар — бір-бірімен тығыз байланыстағы идеологиялық, тәрбиелік, қорғаушылық, реттеушілік, болжамдық қызметтері.

Реттеуші қызмет — құқықтық нормалармен немесе басқа да жүйелермен бекітілген әлеуметтік талаптарға сай келетін адамдардың мінез-құлқын қамтамасыз етуге бағытталған алдын алу.

Қорғау қызметі — оның негізгі мағынасы қоғамдық мүдделер мен әлеуметтік құндылықтарды қылмыстық және өзге де қол сұғушылықтардан қорғау.

Тәрбиелік қызмет — құқық бұзушылықтың содан алу негізінен оның жүзеге асырылуына саяды, өйткені ол адамды мәжбүрлемейді, керісінше көндіруге, сендіруге ұмтылады. Яғни қылмыс жасамас үшін әуелі жазаламайды, дұрыс жолға түсіретіндей тәрбие жұмыстарын жүргізеді.

Идеологиялық қызмет — оның мағынасы алдын алу шараларының жалпы идеялық бағыттылығын, олардың мазмұнының идеологиялық негізділігін, жолдарды дұрыс көрсетуін, ескерту жұмыстарының құралдары мен әдістерін қамтамасыз ете білуінде.

Болжамдық қызметті жүзеге асыру құқық бұзушылықтың алдын алу теориясы мен практикасын болжамдық ақпараттармен толықтырып байыта түседі, тиісті, әсіресе ұзақ мерзімді жоспарларды жасай отырып, алдын алу қызметінің перспективалық жоспарды анықтауға жағдай туғызады. Бұл қызмет алдын алудың ағымды және алдағы міндеттерін біріктіріп, олардың ғылыми болжам негізінде нәтижелі орындалуына мүмкіндік жасайды.

Алдын алудың басқа да қызметтері турасында айтуға болады. Олардың әрқайсысы тиісті қызметті жүзеге асыруға жағдай жасайтыны сөзсіз. Алдын алудың негізгі қызметі оның әлеуметтік міндеті мен іс жүзіндегі құндылығы арқылы сипатталады. Алдын алудың өзі де әлеуметтік қызмет екенін естен шығармауымыз керек.

Қылмыстылықтың алдын алу шаралары туралы айта отырып, оларды төмендегіше жіктеуге болатынын көрсетуге болады:

а) мазмұны бойынша (нақтырақ жоғарыда қарастырып өттік — экономикалық, демографиялық, саяси, ұйымдастырушылық, техникалық және құқықтық);

б) көлемі бойынша — былайша бөлуге болады: жалпы – қылмыстылық алдын алу жалпы мемлекет немесе аймақ бойынша бағытталған; ерекше — белгілі бір қылмыстық топтарға (пайдақорлық, кәмелетке толмағандар қылығы, т.б.); жеке — нақты бір қылмыстың себептері мен шарттарына тосқауыл қойып немесе оларды жою);

в) аумағы бойынша — республикалық, аймақтық, жергілікті, шектелген объекті не сала ішіндегі басқыштың;

г) әсер ететін объектісі бойынша — саласына немесе қылмыстылықпен күрестің негізгі бағыты бойынша;

д) әрекет ету механизмі бойынша — мынадай шараларға бөлінеді: қылмыстылықтың себептері мен шарттарын жою; әрекеттердің себептері мен шарттарын

бейтараптандыратын; осы әрекеттерді баяулатушы, шектеуші; қылмыстылық ниеттің жүзеге асуына тосқауыл қоюы.

Күнделікті тәжірибеде «қылмыстылықтың алдын алу шаралары» деген сөз тіркесі екі ұшты ұғым береді: а) нақты әрекет; б) ұйымдастырылған қызмет.

Кәмелетке толмағандардың мүлкітік қылмыстылығының алдын алуда қоғам мүшелерін қылмыс жасаудан сақтандыру арқылы жүзеге асырылатын күрестің нағыз әділ түрі. Ол теріс құбылыстарға жол беріп алып содан кейін түзеуден гөрі, оларға жол бермеу өте жеңіл деген түсінік туады.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается понятие уголовного правонарушения против несовершеннолетних по законодательству Республики Казахстан.

RESUME

In this scientific article is discussed the concept of criminal law, criminal offenses against minors according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

i. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2016 жылғы 6 қаңтардағы «Ұлт жоспары — қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласы // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/

ii. Алтайбаев С. Қ., Ынтықбаев М. Қ. Криминология: Дәрістер курсы. — Қарағанды, 2016. — Б. 191.

iii. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (криминологические и криминалистические проблемы). — М., 1983.

iv. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. — М., 1980.

v. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений. — М., 1972; Зелинский А. Ф. Значение норм УК для предупреждения преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1966.